# O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI O‘SISHNING YASHIL FAKTORI (MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR)

**Maksumova Dildora Alisherovna**
O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodyot va moliya vazirligi bosh mutaxassisi
***https://doi.org/10.5281/zenodo.14842862***

***Annotatsiya.*** *Maqolada O'zbekistonda iqtisodiy o'sishning yashil omili xususiyatlari, muammolari va istiqbollari, yashil iqtisodiyotga o'tishning xalqaro tajribasi tahlil qilindi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari bayon qilindi.*
***Kalit so'zlar:*** *yashil omil, yashil iqtisodiyot, yashil investitsiyalar, yashil texnologiyalar.*
***Abstract.*** *The article examines the features, problems and prospects of the green factor of economic growth in Uzbekistan, analyzes the international experience of transition to a green economy, and describes the main directions of development of the green economy in the Republic of Uzbekistan.*
***Keywords:*** *green factor, green economy, green investments, green technologies.*

**Muqaddima**

Ushbu maqolaning metodologiyasida kuzatish, umumlashtirish, guruhlash, qiyosiy tahlil va nazariy izohlash usullari qo'llaniladi. Bundan tashqari, maqolaning ilmiy asosini xalqaro standartlar va me’yoriy hujjatlar, olimlarning mamlakatimiz va xorijiy ilmiy nashrlardagi tadqiqotlari ma’lumotlari tashkil etadi.

21-asr boshining o‘ziga xos belgilaridan biri bu to‘rtinchi sanoat inqilobi bo‘lib, u yangi avlod axborot texnologiyalari asosida ishlab chiqarish sohasida tub o‘zgarishlarni nazarda tutadi. Biroq, yangi sanoat inqilobining oldingilaridan muhim xarakteristikasi va sezilarli farqi bu ekologik va iqlim muammolari dolzarbligining tez o'sishi bo'lib, uni haqli ravishda jahon iqtisodiyoti rivojlanishining "yashil" omili deb hisoblash mumkin.

**Tahlil va natijalar**

Iqlim o'zgarishi va uning oqibatlari jahon iqtisodiyotining global barqaror rivojlanishi va dunyo aholisi farovonligi uchun ustuvor muammolar va tahdidlardir. Bu muammo iqtisodiyotning qishloq xo‘jaligi, energetika, infratuzilma va sog‘liqni saqlash kabi muhim tarmoqlariga ta’sir ko‘rsatib, o‘z navbatida yalpi ichki mahsulot ishlab chiqarishning o‘sish sur’atlariga, iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga, pirovardida, mamlakatning ekologik va milliy xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda [3]. Swiss Re Institute hisobotiga ko'ra, kelgusi 30 yil ichida jahon iqtisodiyoti 18 foizga qisqarishi mumkin. Xususan, 3,2°C harorat ko‘tarilishining eng yomon stsenariysi ostida Xitoy asrning o‘rtalariga kelib YaIMning deyarli chorak qismini (24%) yo‘qotishi mumkin. AQSh, Kanada va Buyuk Britaniyada yo'qotishlar 10% atrofida bo'ladi. Evropa biroz ko'proq (11%) ta'sir qiladi, Finlyandiya yoki Shveytsariya kabi mamlakatlar esa, masalan, Frantsiya yoki Gretsiyaga (13%) qaraganda kamroq xavf ostida (6%).

Yashil va barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish uchun jahon hamjamiyati iqlim o‘zgarishi va uning salbiy oqibatlariga qarshi kurashish bo‘yicha strategiya va chora-tadbirlarni faol amalga oshirmoqda.

1. Parij kelishuvi. 2015-yil 12-dekabrda Parijda bo‘lib o‘tgan BMTning Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha doiraviy konventsiyasiga a’zo davlatlar konferensiyasining 21-sessiyasida 196 ta davlat iqlim o‘zgarishi bo‘yicha kelishuvni qabul qilgan bo‘lib, undan ko‘zlangan maqsad global o‘rtacha haroratni Selsiy bo‘yicha 1,5 darajagacha oshirishdan iborat. Shartnoma 2016 yil 4 noyabrda kuchga kirdi.

2. Barqaror rivojlanish uchun 2030 kun tartibi. 2015-yilda barcha mamlakatlarning jahon yetakchilari Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan taklif etilgan 2030-yilgacha bo‘lgan davr uchun Barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadini qabul qildi. Dastur qashshoqlikni bartaraf etish, tengsizlikni kamaytirish va sayyoramizni himoya qilishga qaratilgan 17 ta maqsad, 169 ta maqsad va 230 ta ko‘rsatkichni o‘z ichiga oladi [5]. Dastur uchta asosiy element prizmasi orqali ko'rib chiqiladi: ijtimoiy integratsiya, iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni muhofaza qilish; va beshta muhim o'lchovga asoslanadi: odamlar, farovonlik, sayyora, hamkorlik va tinchlik, 5Ps deb ham ataladi.

Dunyoning aksariyat davlatlari asta-sekin yashil iqtisodiyotga o'tishmoqda, bu erda ekologiya taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi so'nggi yigirma yil ichida paydo bo'ldi va barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, barqaror iqtisodiy o'sish daromadni oshirishning yagona manbai va shunga mos ravishda to'plangan ekologik zararni bartaraf etish uchun investitsiyalar, ishlab chiqarishni "yashil" modernizatsiya qilish, bu birlamchi resurslar unumdorligini oshirishga va natijada iqtisodiyotning resurs zichligi va atrof-muhitning hayotni qo'llab-quvvatlovchi ekotizimlariga yukni kamaytirishga yordam beradi [6]. “Yashil iqtisodiyot” atamasi birinchi marta 1989 yilda ilmiy muomalaga kiritilgan. Yashil iqtisodiyotning yagona ta’rifi mavjud bo‘lmasa-da, u inson farovonligi va ijtimoiy tengligini yaxshilaydigan, ekologik xavflarni va ekologik resurslarning taqchilligini sezilarli darajada kamaytiradigan, atrof-muhit degradatsiyasisiz barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan iqtisodiyotni anglatadi, degan umumiy tushuncha mavjud [7].

2019 yil oxirida Yevropa Ittifoqi 2050 yilgacha uglerod neytralligiga erishishni maqsad qilgan Yevropa yashil kelishuvini ishga tushirdi. Ushbu maqsadga erishish uchun Yevropa Ittifoqi iqtisodiyotining barcha tarmoqlaridan kelishilgan harakatlar talab etiladi, jumladan [8]:

- ekologik toza texnologiyalarga sarmoya kiritish
- innovatsiyalarni joriy etishda sanoatni qo‘llab-quvvatlash
- xususiy va jamoat transportining toza, arzon va sog'lom shakllarini joriy etish
- energetika sohasini karbonsizlantirish
- binolarning energiya samaradorligini oshirish
- global ekologik standartlarni yaxshilash uchun xalqaro hamkorlar bilan ishlash.

Yevropa Yashil bitimi shuningdek, 2030 yilga kelib issiqxona gazlari emissiyasini 40% dan kamida 55% gacha (1990 yil darajasiga nisbatan) kamaytirish bo‘yicha oraliq maqsadni ham o‘z ichiga oladi [8].

Shu maqsadda “Yo‘l xaritasi” – Yevropa Ittifoqining iqlim betarafligiga o‘tish bo‘yicha asosiy yo‘nalishlari va harakatlarini belgilovchi asosiy hujjat qabul qilindi. U zarur investitsiyalar va mavjud moliyalashtirish vositalarini tavsiflaydi hamda yashil iqtisodiyotga o‘tishdan eng ko‘p jabrlanganlarga yordam berish uchun adolatli va inklyuziv o‘tishni qanday ta’minlash kerakligini tushuntiradi. Yashil kurs iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini, xususan, transport, energetika, qishloq xo‘jaligi va qurilishni qamrab oladi.

Xitoy Xalq Respublikasi dunyoning qudratli davlatlaridan biri sifatida atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarida ham sezilarli yutuqlarga erishdi. So'nggi yillarda Xitoy bir qator

qonunchilik, siyosiy, tartibga solish va iqtisodiy tashabbuslarni ishlab chiqqan davlat uchun atrof-muhit masalalarini ustuvor vazifa qilib qo'ydi.

Xitoy raisi Si Tszinpin BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqida Xitoy “2030 yilgacha CO2 emissiyasining eng yuqori cho‘qqisiga chiqish va 2060 yilgacha uglerod neytralligiga erishish” niyatida ekanini aytdi. Shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda Xitoy dunyodagi eng yirik energiya iste'molchisi bo'lib, har yili barcha uglerod chiqindilarining chorak qismidan ko'prog'ini ishlab chiqaradi va bu mamlakatni dunyodagi etakchi ifloslantiruvchi davlatlardan biriga aylantiradi. Biroq, Xitoyning karbonat angidrid emissiyasi intensivligi 2020 yilda 2015 yilga nisbatan 18,8 foizga va 2005 yilga nisbatan 48,4 foizga kamaydi. Shuningdek, 2021-yil oktabr oyi oxiriga kelib Xitoyda qayta tiklanadigan energiya manbalarining o‘rnatilgan quvvati ming gigavattga – bir teravattga yetdi. Bu 2015-yil oxiriga nisbatan ikki barobar ko‘pdir. Milliy energiya ishlab chiqarish tuzilmasida qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushi 2015 yil oxiriga nisbatan 10,2 foizga oshib, 43,5 foizga yetdi [9].

O‘zbekiston iqlim o‘zgarishiga eng zaif davlatlar qatoriga kiradi. Yaqin kelajakda butun mamlakat bo‘ylab, ayniqsa uning g‘arbiy qismida havo haroratining oshishi va qurg‘oqchilikning boshlanishi tezlashishi kutilmoqda. Mamlakatimizda ham “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, ular iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, muvozanatli ijtimoiy-iqtisodiy hududlarni rivojlantirish. Bu yo‘nalishdagi ishlar 2020-yil boshida, 2019-yil oktabr oyida “2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” tasdiqlanganidan keyin boshlangan. Strategiyani ishlab chiqish jarayonida mamlakatni barqaror rivojlantirish sohasida maqsad va vazifalarga erishishga to‘sqinlik qilayotgan quyidagi muammolar aniqlandi[1]:

1. Tezlashtirilgan sanoatlashtirish va aholi sonining o'sishi iqtisodiyotning resurslarga bo'lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshiradi, shuningdek, atrof-muhitga salbiy antropogen ta'sirni va issiqxona gazlari chiqindilarining o'sishini oshiradi;

2. Iqtisodiyotning energiya samaradorligining past darajasi;

3. Tabiiy resurslardan noratsional foydalanish;

4. Texnologiyaning sekin yangilanishi;

5. “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha innovatsion yechimlarni joriy etishda kichik biznes sub’yektlarining sust ishtiroki.

Strategiyada O‘zbekiston Respublikasini “yashil” iqtisodiyotga o‘tishning asosiy vazifalari belgilab berildi:

• texnologik modernizatsiya va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;

• davlat investitsiyalari va xarajatlarining ustuvor yo‘nalishlariga ilg‘or xalqaro standartlarga asoslangan “yashil” mezonlarni kiritish;

• o'tish hududlarida pilot loyihalarni amalga oshirishga ko'maklashish

davlat rag‘batlantirish mexanizmlarini rivojlantirish, davlat-xususiy sheriklik va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish orqali “yashil” iqtisodiyot;

• ta’limga investitsiyalarni rag‘batlantirish, yetakchi xorijiy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlari bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali “yashil” iqtisodiyotda mehnat bozori bilan bog‘liq kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish;

• Orolbo'yi mintaqasida ekologik inqirozning salbiy ta'sirini yumshatish choralarini ko'rish;

• yashil iqtisodiyot sohasida xalqaro hamkorlikni, shu jumladan ikki tomonlama va ko‘p tomonlama shartnomalar tuzish orqali mustahkamlash.

Strategiyani amalga oshirishning maqsadli ko'rsatkichlari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin [2]:

• yalpi ichki mahsulot birligiga to'g'ri keladigan issiqxona gazlarining solishtirma chiqindilarini 2010 yil darajasidan 10 foizga kamaytirish;

• energiya samaradorligi indeksini ikki baravar oshirish va yalpi ichki mahsulotning uglerod intensivligini pasaytirish;

• qayta tiklanuvchi energiya manbalarini yanada rivojlantirish, ularning ulushini elektr energiyasi ishlab chiqarishning umumiy hajmida 25 foizdan ortiqroqqa oshirish;

• aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining 100% gacha zamonaviy, arzon va ishonchli energiya ta'minotidan foydalanishini ta'minlash;

• sanoat korxonalari infratuzilmasini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish orqali ularning barqarorligini ta’minlash va toza va ekologik toza texnologiyalar va sanoat jarayonlaridan kengroq foydalanish.

2021-yil mart oyida O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish mexanizmlarini belgilab bergan “Yangi imkoniyatlar sari: O‘zbekistonning COVID-19 koronavirus pandemiyasidan keyin yashil tiklanishi” xalqaro onlayn-forumi bo‘lib o‘tdi. Forumda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi tomonidan tayyorlangan “Yashil tiklanish va O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tishi” nomli tahliliy notaning qisqacha sharhi taqdim etildi. Hujjatda yashil rivojlanishning ustuvor tarmoqlari, ularning imkoniyatlari va muammolari aniqlandi va tahlil qilindi. Shuningdek, “Yashil iqtisodiyot” milliy strategiyasini amaliy amalga oshirishga hissa qo‘shishi mumkin bo‘lgan ustuvor yashil strategiyalar, chora-tadbirlar va amaliyotlar ro‘yxati taqdim etildi.

**Xulosa va takliflar**

O‘zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning birinchi navbatda e’tibor talab qiladigan asosiy yo‘nalishlari qatorida quyidagilarni ajratib ko‘rsatishimiz mumkin:

1. “Yashil” iqtisodiyot sohasida qonunchilik bazasini yaratish. Bugungi kunda O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot sohasida aniq qonunchilik bazasi mavjud emas. Barqaror rivojlanishga o‘tishda ekologik qonunchilikni yanada rivojlantirish va atrof-muhit masalalarida ilg‘or tajribalarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

2. Toza texnologiyalarni joriy etish. "Toza texnologiyalar" tushunchasi beshta texnologiya guruhini o'z ichiga oladi:

• qayta tiklanadigan energiya manbalari (fotovoltaiklar, shamol energiyasi, biomassa, bioyoqilg'i, biogaz, quyosh issiqlik energiyasi) va muqobil energiya;

• ekologik toza transport (muqobil yoqilg'ilar, gibridlar va elektromobillar);

• elektr energiyasini boshqarish tizimlari (energiya tejash, aqlli energiya tizimlari, energiya samaradorligi);

• chiqindilar, chiqindilar, tashish, yig'ish, chiqindilarni utilizatsiya qilish va qayta ishlashni boshqarish;

• innovatsion zamonaviy materiallar va texnologiyalar (biologik texnologiyalar, nanotexnologiyalar, ekologik toza materiallar) [10].

Energiya, suv va yerdan foydalanishda arzon, arzon yashil texnologiyalardan foydalanish yashil iqtisodiyotni yaratish yo‘lidagi dolzarb vazifadir. Yashil texnologiyalarning keng tarqalishi

suv resurslaridan barqaror foydalanish bo‘yicha davlat dasturlarini sezilarli darajada soddalashtiradi, tabiiy ekotizimlar yukini kamaytiradi, uy xo‘jaliklari xarajatlarini kamaytiradi va aholi turmush sifatini oshiradi.

3. Yashil investitsiyalarni qo'llash. Moliya bozori segmenti sifatida “yashil” moliyalashtirish hali boshlang‘ich bosqichida bo‘lishiga qaramay, “yashil” kreditlar, “yashil” obligatsiyalar, fondlar kabi moliyaviy vositalar

“Yashil” investitsiyalar va “yashil” fond indekslari jadal rivojlanmoqda. Ekspertlarning hisob-kitoblariga ko'ra, 2030 yilga borib dunyo "yashil" loyihalarni amalga oshirishi uchun taxminan 93 trillion dollar ajratiladi [11], bu tegishli moliyaviy vositalardan keng foydalanishni talab qiladi.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son qarori.

3. Porfiryev Boris Nikolaevich dunyoda va Rossiyada iqtisodiy o'sishning "yashil" omili // Prognozlash muammolari. 2018 yil 5-son (170). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zelenyy-faktor-ekonomicheskogo-rosta-v-mire-i-v-rossii (kirish: 30.12.2021).

4. Swiss Re Institute (2021). Swiss Re Institute stress-test tahlili shuni ko'rsatadiki, agar hech qanday chora ko'rilmasa, jahon iqtisodiyoti iqlim o'zgarishi natijasida YaIMning 18 foizini yo'qotadi.

5. Dunyomizni o'zgartirish: Barqaror rivojlanish uchun 2030 kun tartibi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 2015 yil.

6. Porfiryev Boris Nikolaevich dunyoda va Rossiyada iqtisodiy o'sishning "yashil" omili // Prognozlash muammolari. 2018 yil 5-son (170). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zelenyy-faktor-ekonomicheskogo-rosta-v-mire-i-v-rossii (kirish sanasi: 10.01.2022).

7. Tahliliy eslatma: O'zbekistonda yashil tiklanish va yashil iqtisodiyotga o'tish. 2021 yil.

8. “Yevropa Ittifoqi – Markaziy Osiyo: suv, atrof-muhit va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hamkorlik” (WECOOP). https://wecoop.eu/en/glossary/green-deal/

9. Xitoy Xalq Respublikasi Davlat kengashi matbuot xizmati. Oq kitob: Xitoyning iqlim o'zgarishiga munosabati: siyosat va harakatlar. 2021 yil.

10. Shermuhamedov, A. T. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish / A. T. Shermuhamedov, B. M. Xolboev // Progressiv texnologiyalar va jarayonlar: xalqaro ishtirokdagi 7-Umumrossiya ilmiy-texnik konferentsiyasining ilmiy maqolalari to'plami, Kursk, 24-25 sentyabr, 2020 yil. – Kursk: Janubi-g‘arbiy davlat universiteti, 2020. – S. 177.

11. Komissiyadan xabar. Harakatlar rejasi: Barqaror o'sishni moliyalashtirish. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0097